

Aantekeningen uit de nalatenschap van

drs. J.F. van Os

31-12-1925 – 10-04-2021



© 2021 De erven van drs. J.F.van Os
gelicenseerd onder de
Creative-Commons CC BY-NC 4.0 licentie
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.nl>

U kunt

- het werk delen — kopiëren, verspreiden en doorgeven via elk medium of bestandsformaat
- het werk bewerken — herschikken, veranderen en afgeleide werken maken

onder de volgende voorwaarden:

- Naamsvermelding — De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een verwijzing naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. U mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met uw werk of uw gebruik van het werk.
- Niet-commercieel — U mag het werk niet gebruiken voor commerciële doeleinden.
- Geen aanvullende restricties — U mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat.

Correspondentieadres: Adriaan van Os, email adriaan@adriaan.biz

Drs J.F. van Os

Bredevoort, Hervormde Kerk.

Op 5 oktober 1990 werd het orgel in de Hervormde Kerk te Bredevoort na restauratie in gebruik genomen. Over dit orgel zijn in het verleden niet-gedocumenteerde gegevens gepubliceerd. Omdat de hoop bestond, dat archiefgegevens gevonden zouden worden, die hierover meer duidelijkheid zouden verschaffen is de publicatie over de laatste restauratie van het onderhavige orgel steeds maar weer uitgesteld.

Historie

In zijn boek "Breevoort kan ik vergeten niet" schrijft Ds Hauer in 1956, in die tijd predikant in Bredevoort, helaas zonder bronvermelding, dat in 1662 een orgel zou zijn geplaatst 1) in de kleine stadskerk te Bredevoort. Wij schrijven "stadskerk": Bredevoort had destijds stadsrechten. Men is hier ook nu nog zeer gesteld op het praedicaat "stad".

Er is een bericht over opvolging der organist en schoolmeester uit 1664 2).

In 1696 treedt ene Mr Valentijn Coops, genoemd "organist van Bredevoort" elders op als keurder van een gerestaureerd orgel 3).

Ook is er nog een 18de eeuws bericht over het "maken van het orgel". Hiermee moet een reparatie zijn bedoeld.

Joachim Hess heeft de plaats Bredevoort opgenomen in zijn lijst van orgels, waarvan hij geen dispositie opgeeft 4).

In 1796 moet er nog een instrument aanwezig zijn geweest: Er wordt een koster en organist benoemd 2). Of dit instrument nog aanwezig was in 1834, toen Carl Friedrich August Naber uit Deventer het huidige instrument vervaardigde, is thans niet vast te stellen. Het Boekzaalbericht 5) over de ingebruikneming in 1834 is ongebruikelijk kort:

"BREEDEVOORT, den 28sten September. Heden werd ons nieuw Orgel voor de eerste maal gebruikt, bij onze gemeenschappelijke godsdienst. Het Orgel, zijnde een 8 voets werk van 13 registers, is gemaakt door den Heer NABER, Orgelmaker te Deventer, die, ook door dit voortreffelijk werk, zijnen welgevestigden roem heeft gehandhaafd."

Ook Broekhuizen 6) schrijft dat Naber het instrument in 1834 maakte en geeft de volgende dispositie (verkorte notatie):

P8 Hp8 F4 O4 Q3 Wf2 O2 Co3st Mxt3,4,5st T8, Trem, Ventil, AangehP, 2 balgen.

Deze opgave is, zoals helaas zo vaak bij Broekhuizen, niet geheel juist:

- Het register Roerfluit 8 vt ontbreekt bij Broekhuizen. Dit register is altijd, naast de Holpijp aanwezig geweest.
- Het is onwaarschijnlijk dat Naber een tremulant heeft aangebracht. Hij deed dit nooit! De vroegere aanwezigheid van een dergelijk register zou zijn sporen in het instrument nagelaten moeten hebben, hetgeen niet het geval is.
- Het aantal balgen is onzeker. Ze zijn in 1949 verdwenen. Volgens de vroegere organist, wijlen de Heer G.Rijks, waren er drie.

Met de Roerfluit en een gedeelde Trompet, komen we nu tot 13 registerknoppen, overeenkomstig het Boekzaalbericht.

Rijks wist zich te herinneren, dat zijn grootvader, die in 1864 organist werd in Bredevoort, vertelde, dat het orgel dat hij bespeelde, als hulporgel in Winterswijk dienst had gedaan tijdens de bouw van het grote orgel aldaar. Naber voltooide het orgel in Winterswijk begin 1834. Het hulporgel zou daarna naar Bredevoort zijn gegaan. Op grond van het onderzoek van de laatste tijd, moet deze mededeling sterk in twijfel worden getrokken.

De Orgelcommissie der Nederlandse Hervormde Kerk nam in 1948 in haar rapport dit verhaal klakkeloos over, evenzo Ds Hauer in zijn boek over Bredevoort. In beide authentieke bronnen (Boekzaal en Broekhuizen) vinden we niets over een "voorgeschiedenis" van dit orgel. Het orgel zelf doet dit wel: Vrijwel al het pijpwerk (voor zover het niet van de laatste restauratie stamt) is veel ouder dan 1834 !

De orgelcommissie had dit in 1948 ook wel gezien en meende dat deze pijpen gelijkenis vertoonden met die uit de Schnitgerschool. Ze zouden - zo meende men - wel eens uit

Deventer afkomstig kunnen zijn. F.C.Schnitger had in 1721 het orgel in de Lebuinuskkerk aldaar omgebouwd. In het rapport der Orgelcommissie staat letterlijk: "Naber bouwde hier in 1839 een nieuw orgel" (in Deventer)!! Ds Hauer neemt het verhaal critiekloos over.

Wij kunnen ons thans moeilijk voorstellen hoe oppervlakkig men in 1948 nog onderzoeken verrichtte. Of de orgelcommissie tot deze conclusies is gekomen door (slecht) vergelijkend onderzoek met het Alkmaarse orgel (dat in diezelfde tijd in restauratie was), is een open vraag. Het pijpwerk is in werkelijkheid ouder dan dat van F.C.Schnitger; het moet van Westfaalse makelij zijn 9). Het Deventer orgel is niet door Naber maar door diens plaatsgenoot en concurrent Holtgräve gedemonteerd in 1836, dus nadat het orgel van Bredevoort was voltooid. Voor de volledigheid vermelden we nog, dat het Holtgräve-orgel in Deventer nog veel onderdelen bevat, afkomstig uit het oude Lebuinusergel. Enig ander materiaal van F.C.Schnitger, uit Deventer afkomstig, kwam terecht in Holtgrave-orgels in Ruurlo (1840) en Borne (1841) 10).

Wij gaan zo uitvoerig in op dit misverstand, omdat het een eigen leven is gaan leiden: Jaren lang is bij concerten het Bredevoortse orgel als Schnitger-orgel gepresenteerd! Wellicht zijn bij verzamelaars nog programma's of krantenknipsels met dit soort informatie in omloop.

Uit het hierna volgende relaas over het orgel in Winterswijk blijkt, dat het voormalige orgel van de kerk te Winterswijk in 1834 in bezit van Naber is gekomen. Van een hulporgel, door Naber gebouwd voor tijdelijk gebruik in Winterswijk is in het uitgebreide Winterswijkse archief geen woord te lezen. 11)

De mogelijkheid bestaat, dat in het kerkelijk archief te Bredevoort nog stukken uit 1834 aanwezig zijn, die iets over de werkelijke herkomst van het instrument zouden kunnen vertellen. Dit archief is momenteel niet toegankelijk.

Op grond van de Winterswijkse archiefgegevens en van de overlevering, die zegt, dat het orgel uit Winterswijk komt, is de conclusie het meest voor de hand liggend, dat Naber zijn orgel in Bredevoort opbouwde met pijpen uit het voormalige orgel in Winterswijk. Tot voor kort was ik er stellig van overtuigd, dat het mysterie Bredevoort daarmee was opgelost. Dat het orgel in Winterswijk van Westfaalse makelij moet zijn geweest, ligt voor de hand.

De onderzoeken aan het pijpwerk, waaraan de Rijksadviseur O.B.Wiersma een groot aandeel heeft gehad, heeft uitgewezen, dat het Bredevoortse pijpwerk niet uit Winterswijk afkomstig kan zijn. Wiersma schrijft:

Naber maakte voor zijn orgel gebruik van:

- eigen materiaal
- pijpwerk uit ca 1700 van orgelmaker X. Deze orgelmaker X heeft op zijn beurt tenminste de hoofdwerkklade en enige registers van orgelmaker Y uit ca 1660- gebruikt. Het meest waarschijnlijk is, dat X een bestaand eenklaviers orgel van Y uit 1660 een andere dispositie gaf en uitbreidde met een tweede klavier.
- oud pijpwerk, kennelijk uit voorraad, van ca 1650 (orgelmaker Z). Dit pijpwerk vinden we in de Fluit 4 vt.

Omdat orgelmaker X zijn eigen pijpen en die hij overnam van Y, van registernummers en cancelnummers heeft voorzien, kan de dispositie van het tweeklaviers-orgel uit 1700 ten dele worden achterhaald:

Hoofdwerk	Tweede klavier
1. Prestant 8 vt	1. Prestant 4 vt
2. Holpijp 8 vt	2. Roerfluit 8 vt
3. Octaaf 4 vt	3. ???
4. Quintfluit 3 vt	4. Quint 3 vt
5. Sexquialter	5. Octaaf 2 vt
6. Octaaf 2 vt	6. ???
7. vulstem	7. ???
8. ???	8. ???
CDEFGABH - c'''	CD - c'''

De lade van het Hoofdwerk bestond uit 3 torens van 7 pijpen en twee tussenvelden van ieder 12 pijpen. Het kort octaaf duidt erop, dat X de oude lade van Y uit 1660 heeft

gebruikt:

c' gs e c d fs b / d' ---> c''' / B G E C D F A / h'' <--- cs' / h g ds H cs f a

De lade van Manuaal II was als volgt ingedeeld:

Gs ---> c''' Fs E D C Ds F G h'' <--- A

De frontindeling van de Prestant 4 vt van het tweede klavier is als volgt geweest:

B d fs c' gs e c Gs / Fs E D C Ds F G / A ds g h cs' a f cs H

Tot zover de heer Wiersma, die nog de volgende toelichting gaf. Hij is er - op grond van gelijke inscripties - zeker van, dat beide "werken" van hetzelfde orgel afkomstig zijn. De aantallen registers zijn bekend, omdat de orgelmaker de registernummers in omgekeerde volgorde aanbracht als boven weergegeven: nr 1 is het register, staande geheel achter op de lade. 13)

Het voormalige orgel te Winterswijk bekend had één manuaal (zie onder Winterswijk).

De vraag waar het bedoelde pijpwerk dan wel vandaan komt, is voornamelijk niet te beantwoorden. In geen der kerken, waar Naber of zijn voorganger Quelhorst - voor zover bekend - een orgel heeft geplaatst, kan een orgel aanwezig zijn geweest van de samenstelling die de Heer Wiersma opgeeft. Het door Quelhorst vervangen orgel in de Plechelmuskerk te Oldenzaal had een andere dispositie 15), het voormalige instrument van Elburg is door Van Gelder opgekocht, dat in Dinxperlo is door Naber grotendeels in zijn nieuwe orgel opgenomen, in de kleinere kerken, waar Naber of Quellhorst hebben gewerkt, inclusief Bredevoort, kunnen we ons een orgel van deze grootte nauwelijks voorstellen. En zou Naber het materiaal van Winterswijk alleen maar hebben overgenomen om het om te smelten? Hij gebruikte bij zijn latere orgels geen oud pijpwerk; uitzondering: Amersfoort.

De vraag of Naber in Bredevoort naast pijpwerk ook balgen van een ouder orgel heeft overgenomen, kan moeilijk worden beantwoord: In 1949 is de windvoorziening gemoderniseerd. Alle overige onderdelen: kas, lade, mechaniek en klaviatuur stammen (op nieuwere onderdelen na) uit 1834. De opbouw is geheel conform de 19de eeuwse bouwwijze: Het orgel is in de balustrade ingebouwd met klaviatuur aan de zijkant; de lade is laag in de kas gesitueerd, etc. Het fraaie front is karakteristiek voor zijn maker, zelfs een der mooiste: zijn latere orgels zijn soberder in ornamentiek.

Uit het notulenboek van de Kerkvoogdij (dat in 1879 begint, dit deel van het archief was wel toegankelijk) lezen we, dat men in 1893 besloot, het orgel te "vernieuwen". Hiermee zal een min of meer uitgebreide reparatie zijn bedoeld; de orgelmaker is niet bekend: In 1924 had het orgel volgens Rijks nog de oorspronkelijke dispositie. In dat jaar is sprake van een offerte van de Verenigde Kerkorgelfabriek te Aalten, behelzende de reparatie van het instrument. Genoemde fabriek had zijn naam te danken aan het feit, dat zij door drie heren werd geleid: Een Hervormde, een Rooms-Katholieke en een Gereformeerde directeur (N.A. van den Berg, J.J. Elbertse en W. te Gussinklo). Elbertse heeft in latere jaren onder eigen naam het bedrijf voortgezet. In 1926 vindt de reparatie plaats door Elbertse, onder advies van J. Kroon, musicus te Winterswijk.

Rijks vertelde, dat in die tijd een orgelstemmer, die hij bij naam en toenaam noemde, in het orgel is gevallen. Bij deze gelegenheid zouden enige registers, achter op de lade staande: Octaaf 2 vt, Mixtuur en Trompet, onherstelbaar zijn beschadigd. Merkwaardig is, dat in het notulenboek niets over dit voorval is te lezen. Ongetwijfeld heeft men deze gebeurtenis aangegrepen om enige registers te plaatsen die meer aan de toenmalige smaak voldeden, 2 strijkers en een nieuwe Trompet. De Cornet, staande tussen Octaaf 2 vt en Mixtuur moet weinig schade hebben opgelopen: Deze bleef gehandhaafd! De Heer Rijks herinnerde zich de oude dispositie en vertelde, dat de vroegere Mixtuur en Trompet zeer fraai van klank waren. Ook zijn toen een zwelkast en een elektrische windmachine aangebracht, terwijl de klank van de overige registers in romantische zin werd omgebogen. Expressions, verschuivingen en verplaatsingen van het pijpwerk, ronde opsneden en (extra) kernsteken waren tot voor kort getuigen van deze ingreep. Erné zei eens (tot woede van Rijks): Je kunt horen, dat het orgel bij een Roomse orgelmaker in onderhoud is.

In 1938 of kort daarna wordt op verzoek van Rijks een tremulant in het orgel geplaatst.

In 1943 is er oorlogsschade. De firma J.J.Elbertse & Zn (nu gevestigd te Soestdijk) herstelde een en ander, verving een vernielde frontpijp en verwijderde de metalen pijpen van het groot octaaf der Roerfluit. Daarvoor kwamen er houten pijpen, geplaatst op een apart pneumatisch laadje.

In 1949 moest het orgel tijdelijk worden gedemonteerd: gevolg van de torenrestauratie. D.A. Flentrop, Zaandam, voerde de werkzaamheden aan het orgel uit onder supervisie van de Hervormde Orgelcommissie, die in 1948 het eerder genoemde rapport had opgemaakt, waarin herstel van klank en dispositie werd aanbevolen. Voor dit laatste waren de geldmiddelen niet toereikend. De zwelkast en tremulant werden verwijderd. Helaas verdwenen ook de oude balgen. Ds Hauer schrijft, dat de balg (bedoeld de balgen?) met alle mogelijke documenten was dichtgeplakt, o.m. een veelvuldig voorkomend stuk over een kostschool te Wijhe 16). Het is vermakelijke lectuur en wellicht een interessant gegeven voor een speciaalstudie over Naber: Hoe kwam Naber, die in 1821 met Quelhorst in Wijhe had gewerkt, hieraan? Lambert Erné heeft een hoofdrol gespeeld bij het werk in 1949.

Als gevolg van de grondige kerkrestauratie in 1965-67 moest het orgel weer worden afgebroken en weer vond een deelrestauratie plaats door Flentrop. Het pneumatische deel van de Roerfluit werd verwijderd; het groot octaaf van dit register werd gecombineerd met dat van de Holpijp. De frontpijpen werden van een laag aluminiumverf (of iets dergelijks) ontdaan en met tinfolie beplakt. Dat men de kunst van dit laatste in die dagen nog nauwelijks verstond, was reeds direct bij oplevering duidelijk. De laden kregen een verend sleepsysteem. Er schijnt enige geringe bemoeienis te zijn geweest van de Hervormde Orgelcommissie.

Rond 1975 werd het duidelijk, dat dank zij de restauraties van 1949 en 1967 het instrument in redelijk bespeelbare staat verkeerde, doch dat de klank onsamenhangend en onbevredigend was, dat de Trompet uit 1926 vrijwel alle dienst weigerde, dat de beide strijkers geheel niet in dit orgel pasten en zich bevonden op de plaats van registers die voor een goede klankopbouw onontbeerlijk zijn.

Na enig voorbereidend werk volgde een principebesluit tot restauratie door Flentrop met als adviseurs Klaas Bolt en J.F. van Os, die een rapport had opgesteld en verdere inventarisatiewerkzaamheden zou verrichten. Het orgel kwam op de monumentenlijst, de heer O.B.Wiersma had de supervisie namens de Rijksdienst voor Monumentenzorg. Het duurde nog een kleine 15 jaar, voor subsidie van provincie en gemeente beschikbaar kwam en de zeer actieve plaatselijke orgelcommissie met alle mogelijke acties over voldoende geldmiddelen de beschikking had gekregen.

Besloten werd tot reconstructie van de toestand van 1834; dit hield het volgende in:

- herstel der lade: verwijdering van het verende sleepsysteem, de oude slepen bleken nog aanwezig te zijn in dit uit 1967 daterende systeem. Het was vooral Klaas Bolt die erop aandrong, het klassieke sleepsysteem te herstellen.
- restauratie oude pijpen, verwijdering van expressions en zo nodig verlenging en terugschuiving op de oorspronkelijke plaats,
- restauratie frontpijpen. Opnieuw aanbrengen van tinfolie.
- reconstructie Octaaf 2 vt en Mixtuur met behulp van bewaard gebleven restanten, die ooit in andere registers waren terecht gekomen.
- aanvullingen met nieuw pijpwerk waar nodig, o.m. een geheel nieuwe Trompet en het verdwenen groot octaaf van de Roerfluit 8 vt: metalen pijpen, waarvan de mensuur nog min of meer uit het pijprouster was af te lezen.
- diverse kleine herstellingen en aanvullingen, o.m. registerplaatjes en vervanging van flexibele buizen door loden conducten.
- twee nieuwe spaanbalgen.

Tot enige der hierboven genoemde punten werd eerst besloten, toen de werkzaamheden reeds ver gevorderd waren.

Eind 1989 is op verzoek van de plaatselijke commissie voor de demontage van het orgel er een kleine klankdocumentatie van gemaakt.

In april 1990 kort voor de herplaatsing van het orgel kwam het ontstellende bericht, dat Klaas Bolt was overleden. Aart van Beek nam daarna zijn plaats in.

Op 5 oktober 1990 vond de ingebruikneming plaats. Aart van Beek speelde een programma uit de schat van muziek voor kleine orgels: werken van Gherardeschi, Hurlebusch en Pool. De Heer Steketee uitte in zijn toespraak de wens, dat het orgel in de toekomst op deskundige wijze zou worden bespeeld, een opmerkelijke uitspraak!

Beschrijving van het Orgel

Plaatsing: op galerij uit 1834 onder de toren aan de Westzijde der kerk.

Kas. Uit 1834, wit geschilderd en verguld. De oorspronkelijke kleur, een soort imitatie eiken (?) is niet gereconstrueerd. Inscripties in de kas uit 1891 en 1926.

Windvoorziening. Twee nieuwe spaanbalgen. Het windkanaal is bijna geheel nieuw. De winddruk bedraagt 70 mm.

Lade. Uit 1834. De rangschikking der cancellen is overeenkomstig het front (3 torens van 7 cancellen, tussenvelden diatonisch, naar buiten aflopend, C-kant aan Zuidzijde). De omvang is C-f'''. De meeste wijzigingen aan de lade uit 1967 zijn weer ongedaan gemaakt.

Dispositie en herkomst van het pijpwerk

De registers worden besproken in de volgorde waarin ze op de lade staan:

Met "oude pijpen" wordt bedoeld: Pijpwerk ca 1700 of ouder.

Prestant 8 vt

Frontpijpen:

Deze bestaan uit de pijpen C-gs der Prestant 8 vt (de drie torens) en stomme pijpen (alle pijpen in de tussenvelden).

C is uit 1967 (ter vervanging van de Elbertse-pijp uit 1943).

De overige frontpijpen zijn uit 1834, ongeveer de helft hiervan maakte Naber uit oud metaal.

De frontpijpen in de drie torens hebben opgeworpen labia, de overige ingesoldeerde ronde labia. Tinfolie en bladgoud zijn uit 1990.

Binnenpijpen (a-f'''): 5 oude pijpen, hiervan 2 vroegere frontpijpen met resten tinfolie, overige nieuw (1990).

Roerfluit 8 vt.

C-H 1990, c-f''' oud.

Octaaf 4 vt.

ca 40 % oud, waaronder 4 oude frontpijpen. Pijp C is uit 1834, de rest uit 1990.

Holpijp 8 vt.

C-H: eiken, 1834,

c-f''' oude metalen pijpen, hoeden grotendeels uit 1834.

Quint 3 vt

Alle pijpen zijn oud, 5 daarvan zijn oude frontpijpen.

Dit register was sinds 1834 bijna niet verschoven

Fluit 4 vt.

C t/m f'' gedekt, fs'' t/m f''' conisch open, niet verschoven sinds 1834.

Het register bestaat geheel uit oude pijpen van afwijkende factuur of pijpen van oud metaal gemaakt. Enkele voeten zijn gemaakt van metaal van oude frontpijpen.

Woudfluit 2 vt.

Oud pijp materiaal, open cilindrisch met in het 3 gestreept octaaf geleidelijke overgang naar de conische pijp vorm. 2 pijpen zijn nieuw. De plaats op de lade van de 2 ontbrekende pijpen doet vermoeden, dat ze schade hebben opgelopen in 1924 of daaromtrent.

Op C zijn oude inscripties "Sex" en "Qunt" op het corpus. Ook op Cs staat zoiets als "Quind". We zouden hier dus met pijpen van het Quintkoor van een oude Sesquialter van doen hebben.

Octaaf 2 vt.

De Celeste, die hier tot 1990 stond was - als gebruikelijk - niet uitgebouwd in het groot octaaf, waar dus de oude roostergaten nog in tact waren. Hierin past de gereconstrueerde Octaaf 2 vt precies. Bij de enkele jaren jongere Naber-orgels te Warnsveld en Voorst is de volgorde anders: Daar staat de Fluit 4 vt achter de Woudfluit op de lade. Dat dit in Bredevoort niet het geval is geweest, is o.m. uit deze roostergaten af te leiden.

Een groot deel van de oude Octaaf 2 vt is in de Prestant 8 vt en Octaaf 4 vt teruggevonden: oude pijpen en enkele Naberpipen. De rest is nieuw.

Cornet 3 sterk discant

Samenstelling: c': 4', 2 2/3', 1 3/5'.

Enige pijpen die in dit register niet thuishoorden (o.m. 5 fabriekspijpen) zijn vernieuwd:

Verder bestaat dit register geheel uit oude pijpen.

Zo er al werkelijk veel schade is geweest in 1924 zou dit bij de Cornet slechts een gering aantal pijpen betreffen.

Mixtuur 3, 4, 5 sterk.

Doordat de zich hier voorheen bevindende "Viool de Gambe" 8 vt geheel was uitgebouwd in het groot octaaf en daarbij rooster en pijpstock zijn vernieuwd, moest de samenstelling worden bepaald aan de hand van inscripties op de 33 overgebleven Mixtuurpijpen, voornamelijk in Prestant 8 vt en Octaaf 4 vt teruggevonden. Dit was slechts gedeeltelijk mogelijk. Broekhuizen geeft bij de Mixtuur de aanduiding "3-4-5 sterk". Ook de Heer Rijks herinnerde zich deze grootte en noteerde dat met potlood bij de registerknop. De samenstelling is nu als volgt, tussen haakjes de koren, waarvan geen pijpen meer aanwezig zijn:

C :	2	1 1/3	(1)		
c :	2 2/3	2	(1 1/3)	(1)	
c' :	4	2 2/3	(2)	(2)	(1 1/3)
c'' :	5 1/3	(4)	(2 2/3)	(2 2/3)	(2)

De bewaard gebleven pijpen zijn van Naber-factuur, de overige uit 1990.

Trompet 8 vt, bas/discant

Geheel nieuw, copie van het gelijknamige register in Warnsveld ter vervanging van de Trompet (met metalen stevels en gedeeltelijk zinken bekens) uit 1926.

Eiken stevels. Enige roosters voor ondersteuning der grotere bekens waren boven in de

orgelkas in de zijtorens nog aanwezig. Het blijkt dat de bekens van deze gereconstrueerde Trompet, in tegenstelling tot die uit 1926, hier redelijk goed in passen.

Klaviatuur.

Deze bevindt zich aan de zijkant der kas aan de Zuidzijde. Hand- en voetklavier zijn origineel met niet origineel toetsbeleg.

De manuaalomvang is C-f''', die van het pedaal (aangehangen) C-f.

Een gat voor een registertrekker is destijds dichtgemaakt. Dit moet de Windlozer zijn geweest (Broekhuizen: Ventiel). Deze ontbreekt thans. Dit doet ons vermoeden, dat deze plaats is benut voor de Tremulant die er rond 1940 tijdelijk is geweest.

Mechaniek.

Deze is origineel, op de invoering na, die bij een vorige restauratie is aangebracht. Er is, zoals gebruikelijk bij 19de eeuwse ballustradeorgels, een wellenraam onder de lade. De speelaard was (en is nog steeds) ietwat taai.

Pijpwerk.

Bij het oude pijpwerk, dat dikwandig is en een hoog loodgehalte heeft, komen verschillende labiumvormen voor. In 1834 is dit pijpwerk verschoven. De mate waarin verschoven is, varieert van niets tot 5 halftonen. Bij sommige pijpen is er duidelijk correlatie tussen de oude inscripties en die van Naber. Soms is dit verband geheel zoek en lijkt het of Naber maar wat willekeurige pijpen die nog over waren, heeft genomen. Dit geldt - zoals zo vaak - bij de kleine pijpjes. Vanzelfsprekend zijn veel pijplengtes thans gecorrigeerd (naar de Naber-toestand) en expressions dichtgesoldeerd.

De gedekte pijpen hebben alle beweegbare hoeden, met papier op hun plaats gehouden, gedeeltelijk nog bestaande uit stukken krant uit 1831. Of er voor 1834 ook beweegbare hoeden zijn geweest, valt te betwijfelen. Een aantal hoeden is uit 1834. Dit geldt ook voor de roeren.

Veel opsneden zijn verlaagd. Dit zal voor een deel in 1834 zijn gebeurd. De bovenlabia die later zijn verlengd en vervolgens weer rond opgesneden, zijn zo veel mogelijk bij de restauratie gecorrigeerd.

De Naberpipen zijn gladder en wat dunwandiger. De eiken pijpen in de Holpijp uit 1834 hebben een fraai profiel aan het onderlabium.

Een enkele bescheiden conclusie zij mij vergund:

- Eigenlijk had het orgel in 1965 goed gerestaureerd moeten worden. Dat dit niet is gebeurd is achteraf gezien niet te betreuren. Hoezeer de kunst van het restaureren de laatste decennia voortgang heeft geboekt, is duidelijk te horen aan dit instrument.

- Als men het orgel beluistert krijgt men de indruk dat de aanwezigheid van het vele oude pijpwerk toch bepalend is voor de klank. De orgels die "puur" Naber zijn, zijn weker van klank. Aart van Beek schreef in zijn eindrapport: De restaurateur is ervan uitgegaan dat het vele oude pijpwerk ook voor Naber intonatie-norm is geweest.

- Er blijven nog wensen: Ik denk aan terugbrengen van de oorspronkelijke beschildering, verbetering van het slechte schilderwerk aan de klaviatuur, vervanging van het lelijke klavierbeleg.

Bronvermeldingen, aantekeningen.

Afkorting:

Breevoort voor: H.A. Hauer, Breevoort can ick vergeten niet, Aalten 1956

Gegevens over "Hess", "Boekzaal" en de nieuwe uitgave van "Broekhuizen" zullen de lezer bekend zijn.

1) Breevoort p 108.

2) archief classis Zutphen in beheer bij gemeentelijke archiefdienst, Zutphen. Telefonische mededelingen van de archivaris.

3) Dit betreft een restauratie van het voormalige orgel in Aalten, Protocol van Markgericht tot Aalten, Oud archief der Heerlijkheid Bredevoort, in beheer bij Gemeentelijke archiefdienst te Aalten, inv.nr 76

4) Dispositien, 1774, p 86.

- 5) Boekzaal 1834, II, p 507
- 6) Nieuwe uitgave, p 155
- 7) Copie in Erne-archief, origineel in het kerkvoogdijarchief, voorzien van kanttekeningen van organist Rijks. Het archief van Lambert Erne, in bezit van de Eduard Reeser-stichting, is in beheer bij het Instituut voor Muziekwetenschap der Rijks Universiteit te Utrecht.
- 8) Breevoort, p 108-109.
- 9) Het eerst maakte Cor Edskes mij daarop opmerkzaam, ca 1960.
- 10) Mondelinge mededeling Cor Edskes en Dr M.A.Vente
- 11) Via stukken in het Bolt-archief en het archief der Hervormde gemeente Winterwijk. Het archief van Klaas Bolt, in eigendom van de Eduard Reeser-stichting, wordt momenteel door de auteur van dit artikel geïnventariseerd.
- 12) Archief Drost en Geerfden der Heerlijkheid Bredevoort, in beheer bij de Gemeenteljkke archiefdienst te Aalten, nr 229 t/m 277 en 295. Er is o.m. sprake van "Buntrup uit Vreden", ook Buntrop en Bontrop. Reuter noemt de volgende werkzaamheden van Mauritz Hermann Bontrup:
 - 1684, reparatie Baderorgel uit 1636/37 in de Stiftskirche te Vreden. Het instrument is in 1945 vernietigd.
 - 1707/09, nieuw orgel in de parochiekerk St Georg te Vreden. Dit orgel verhuisde in 1850 naar Oberbachen. De orgelmaker Hund bouwde het rugwerk om tot onderpositief. Het binnenwerk ging later verloren.Reuter, Orgeln in Westfalen, Kassel, 1965. p 237/38 en afb. 104
- 13) Correspondentie betreffende restauratie en mondelinge mededelingen.
- 14) In een volgend artikel (in het kader van de beschrijvingen van het archief van Klaas Bolt) zal op deze interessante correspondentie nader worden ingegaan.
- 15) M.Seybel, Orgels in Overijssel, Sneek 1965, p 128.
- 16) Breevoort, p 110